

ПІДВИСОЦЬКИЙ Р. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач
кафедри спеціальних дисциплін
(Академія Державної
пенітенціарної служби)

УДК 343.81

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАСУДЖЕНИХ ТА ПЕРСОНАЛУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Здійснено аналіз Кримінально-виконавчого кодексу України та наукових поглядів в аспекті правового забезпечення безпеки засуджених і персоналу в установах виконання покарань. Вказано на відсутність дієвого правового механізму забезпечення безпеки, що не дозволяє реалізувати надійний та ефективний захист засуджених і персоналу в установах виконання покарань.

Ключові слова: Кримінально-виконавчий кодекс України, безпека засуджених та персоналу, виправні колонії, рівень безпеки.

Осуществлен анализ Уголовно-исполнительного кодекса Украины и научных взглядов в аспекте правового обеспечения безопасности осужденных и персонала в учреждениях исполнения наказаний. Указано на отсутствие действенного правового механизма обеспечения безопасности, который не позволяет реализовать надежную и эффективную защиту осужденных и персонала в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: Уголовно-исполнительный кодекс Украины, безопасность осужденных и персонала, исправительные колонии, уровень безопасности.

The article deals with analysis of the Criminal-Executive Code of Ukraine and scientific views in the context of the legal support of penitentiary staff and convicts safety in criminal-executive institutions. The author points to the lack of an effective legal mechanism of security that does not allow to implement reliable and effective protection of convicts and penitentiary staff in criminal-executive institutions.

Key words: Criminal-Executive Code of Ukraine, convicts and penitentiary staff safety, criminal-executive institutions, security level.

Вступ. Стратегічним напрямом розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ) є безпека в пенітенціарних установах. Забезпечення безпеки засуджених та осіб, узятих під варту, персоналу й громадян, які перебувають на території установ виконання покарань (далі – УВП) і слідчих ізоляторів, є одним з основних обов'язків посадових і службових осіб органів та УВП й слідчих ізоляторів [8]. У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. наголошено на поліпшенні заходів безпеки в пенітенціарних установах із метою вдосконалення системи виконання покарань, підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених [11]. Отже, на законодавчому рівні визначено, що пріоритетним напрямом діяльності держави в цілому та ДКВСУ зокрема є безпека людини, її життя й здоров'я.

Постановка завдання. Процес забезпечення безпеки в ДКВСУ перебуває в центрі уваги не лише держави, а й багатьох провідних учених-правознавців, які в умовах інте-

граційних прагнень України та з огляду на об'єктивні й суб'єктивні соціальні та державно-правові явища приділяють їй більше уваги. Питання безпеки засуджених і персоналу ДКВСУ ставали предметом дослідження К.А. Автухова, О.М. Бандурки, В.С. Батиргарєєвої, І.Г. Богатирьова, О.І. Галінського, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, П.П. Козлова, О.Г. Колба, О.В. Лисодєда, М.Є. Макагона, Ю.В. Нікітіна, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, С.І. Халимона, С.В. Царюка, І.С. Яковець та інших науковців.

Зауважимо, що більшість досліджень, які стосуються безпеки в ДКВСУ, було проведено в аспекті захисту засуджених, і лише незначну частину присвячено захисту персоналу. На жаль, недостатньо наукової літератури, яка являла б собою комплексні дисертаційні чи монографічні роботи, присвячені вивченню загальних проблем безпеки в ДКВСУ, її ролі в процесі виконання й відбування кримінальних покарань, аналізу кримінально-виконавчого законодавства з питань захисту засуджених, персоналу, органів та УВП.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз процесу безпеки засуджених і персоналу ДКВСУ в аспекті Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України).

Результати дослідження. Аналіз цього вкрай важливого питання доцільно розпочати з тлумачення терміна «правове регулювання», під яким розуміють здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб [9, с. 210]. Правове регулювання – це результативний, здійснюваний за допомогою юридичних засобів нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони й розвитку відповідно до суспільних потреб [7, с. 4]. Із цього постає, що правова основа безпеки в ДКВСУ складається із сукупності нормативних актів, які регламентують групи однорідних суспільних відносин щодо захисту суб'єктів та об'єктів процесу виконання й відбування кримінальних покарань шляхом застосування відповідних форм, методів, сил і засобів. Особливе місце в механізмі правового регулювання безпеки в ДКВСУ відведено КВК України від 11 липня 2003 р., аналіз якого дозволить спрогнозувати відповідне правове регулювання та відкрити нові шляхи перед наукою кримінально-виконавчого права щодо всебічного обґрунтування проблем захисту засуджених, персоналу, органів та УВП. Варто зауважити, що до введення в дію нового КВК України саме Виправно-трудоий кодекс УРСР (далі – ВТК УРСР) від 23 грудня 1970 р. був першим законодавчим актом, з якого розпочався процес становлення й розвитку питань безпеки засуджених і персоналу УВП. У ВТК УРСР було відведено окрему Главу 13 «Заходи безпеки і підстави застосування зброї», присвячену лише використанню зброї щодо осіб, позбавлених волі. У 2000 р. наведену главу кодифікованого акта було доповнено ст. 81-2, у якій було врегульовано питання забезпечення безпеки засуджених, залучених до кримінального судочинства шляхом охорони цих осіб; переведення до іншого місця позбавлення волі або окремого утримання. У КВК України, порівняно з ВТК УРСР, внесено низку розосереджених у кодифікованому акті правових новел, що цілком закономірно з огляду на роль безпеки засуджених і персоналу в процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Проте норми КВК України щодо забезпечення безпеки, на нашу думку, доцільно було б об'єднати в окремому розділі цього закону на кшталт ВТК УРСР, утворивши повноцінний правовий інститут у межах кримінально-виконавчого права, у якому варто врегулювати поняття, заходи та правовий механізм забезпечення безпеки в УВП.

Наведена позиція буде більш аргументованою, якщо її підтвердити глибоким дискусійним обговоренням норм КВК України з питань забезпечення безпеки в ДКВСУ. Так, відповідно до ст. 7 КВК України держава поважає й охороняє права, свободи та законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення й ресоціалізації, соціальну та правову захищеність і їх особисту безпеку. Отже, право засудженого на особисту безпеку безпосередньо стосується його правового статусу й певним чином закладає його основи. Забезпечення права засудженого на особисту безпеку є лише частиною загального безпечного становища засудженого, механізмом підтримки цього права, надання йому реальності й можливості бути реалізованим. Особиста безпека засудженого – це становище засуджено-

го (комплекс його прав, обов'язків і можливостей використовувати механізми захисту) як суб'єкта кримінально-виконавчих правовідносин під час відбування покарання, що створює умови його життєдіяльності за відсутності агресії, свавілля й загрози з боку персоналу, інших засуджених чи третіх осіб та має ефективні механізми забезпечення захисту прав засудженого [10]. Забезпечення особистої безпеки засуджених є важливою складовою в реалізації загальної безпеки в ДКВСУ та складає основу кримінально-виконавчих правовідносин.

Особливий інтерес виникає до аналізу ст. 10 КВК України, у якій урегульовано механізм забезпечення особистої безпеки засуджених. У цій нормі закріплюється не лише право засудженого на особисту безпеку, а й обов'язок персоналу ДКВСУ вживати невідкладних заходів щодо забезпечення його захисту. Адміністрація УВП вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання. Б.З. Маліков зазначає, що держава, наділяючи засуджених правом на особисту безпеку, не лише захищає їх від імовірних посягань, а й протидіє можливому вчиненню правопорушень у виправних установах [5, с. 37]. Законодавець у ч. 4 ст. 10 КВК України вказує на певні особливості щодо захисту засуджених у зв'язку з їх участю в кримінальному судочинстві, до яких прийнято рішення про застосування заходів безпеки згідно із законом. Адміністрація УВП вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб, застосовує ізольоване тримання або переведення в іншу установу виконання покарань. Н.В. Мальцева розглядає безпеку потерпілих або свідків із числа засуджених до позбавлення волі як стан кримінально-виконавчих правовідносин, коли протиправний вплив на життя, здоров'я й майно потерпілих і свідків із числа засуджених відсутній або попереджається чи заперечується шляхом застосування заходів у встановленому в законі порядку [6, с. 14].

Наукові надбання З.В. Журавської [2], І.О. Колба [3], М.В. Романова [10] та інших учених щодо забезпечення безпеки засуджених в УВП цілком відповідають вимогам законодавця та ґрунтуються на позиціях захисту останніх шляхом переведення засудженого в безпечне місце, застосування заходів до усунення небезпеки, вирішення питання про місце подальшого відбування ним покарання. Однак виникає питання, чи достатньо врегульовано в КВК України механізм забезпечення безпеки та чи не потрібно мати інші правові гарантії захисту засуджених у ДКВСУ? На нашу думку, наведені вимоги законодавця й позиції науковців у визначенні основних заходів забезпечення безпеки є безумовно правильними, проте механізм їх реалізації недостатньо врегульовано нормами КВК України, що унеможливає забезпечення повноцінної безпеки.

Із цього приводу З.В. Журавська зазначає, що регламентація порядку переведення засуджених до іншої установи лише відомчими нормативно-правовими актами є однією з проблем, які негативно впливають на стан забезпечення особистої безпеки засуджених. Такий підхід, як показує практика, нерідко призводить до різноманітних зловживань із боку персоналу УВП та не дозволяє повною мірою забезпечити безпечні умови відбування покарання засудженими [2, с. 230]. Інакше кажучи, відсутність законодавчого механізму реалізації заходів безпеки знижує рівень ефективності діяльності персоналу УВП з виконання цього завдання та зменшує можливість забезпечення безпечних умов життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі.

Важливою нормою КВК України у врегулюванні безпеки в ДКВСУ є ст. 11, відповідно до якої виправні колонії розподілено на колонії мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки. На нашу думку, позиція законодавця щодо класифікації виправних колоній надає процесу забезпечення безпеки певний пріоритет у діяльності ДКВСУ та передбачає, що у виправних колоніях різних рівнів безпеки має діяти також відповідний механізм забезпечення захисту інтересів держави, прав і законних інтересів особи, суспільства. Спробуємо окреслити коло кримінально-виконавчих вимог, покладених в основу класифікації різних рівнів виправних колоній, та подивимось, чи відповідають вони певним рівням забезпечення безпеки. Так, виправні колонії мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки, відповідно до КВК України, відрізняються за структурними дільницями, категорією за-

суджених, правовим статусом засуджених і правовим статусом персоналу. Отже, категорія «безпека», яку покладено в основу класифікації виправних колоній згідно з КВК України, практично не має явного вираження, притаманного конкретному рівню безпеки виправної колонії; існують лише незначні вимоги, що в більшості обумовлюються специфікою класифікації засуджених у виправних колоніях за кримінально-правовими й кримінально-виконавчими показниками, такими як тяжкість вчиненого злочину, наявність чи відсутність судимості, поведінка засудженого та ставлення його до праці (за її наявності) і навчання.

Значною мірою до вирішення цієї проблеми наблизився І.Г. Богатирьов, який вважає, що забезпечення безпеки відбувається в межах кримінально-виконавчого законодавства України шляхом застосування організаційно-управлінських, матеріально-технічних, силових та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я й майна засуджених від протиправних посягань, створення належних умов відбування покарання та досягнення його мети [1, с. 120–121].

Викладене дозволяє заявити про необхідність комплексного підходу до питань розмежування виправних колоній за конкретними рівнями безпеки в КВК України. З огляду на це варто підкреслити, що кримінально-виконавчі установи закритого типу реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, що полягає в забезпеченні ізоляції засудженого як пріоритетного завдання та виконанні функцій, передбачених законом й іншими нормативно-правовими актами. Основною метою ізоляції є захист суспільства від осіб, які можуть становити серйозну загрозу для громадської безпеки. Крім того, ізоляція забезпечує захист засуджених і персоналу ДКВСУ. Тому найбільш вірогідним можливе припущення про те, що ізоляція засуджених є вкрай важливим критерієм безпеки в ДКВСУ, який забезпечує захист інтересів держави, прав і законних інтересів особи, суспільства. На нашу думку, в основу розмежування виправних колоній різних рівнів безпеки необхідно покласти організаційно-правові, матеріально-технічні, силові та інші заходи, спрямовані на безпеку в ДКВСУ. Рівень безпеки щодо кожного засудженого має визначатись на основі індивідуальної оцінки ризику.

Складнішою в аспекті правового регулювання безпеки в ДКВСУ є ст. 102 КВК України, у якій врегульовано питання режиму в колоніях та його основні вимоги. Зміст наведеної норми дає певні підстави розглядати режим у колоніях як складову частину безпеки засуджених і персоналу. Підставою для такого висновку слугує конструкція ч. 1 ст. 102 КВК України, згідно з якою режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання й відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених, постійний нагляд за ними, виконання покладених на них обов'язків, реалізацію їхніх прав і законних інтересів, безпеку засуджених та персоналу.

У зв'язку з викладеною нормою постає питання про місце безпеки в процесі виконання й відбування покарання та співвідношення з режимом. Із цього приводу О.В. Ткачова вказує, що забезпечення безпеки працівників ДКВСУ є однією з основних режимних вимог під час виконання кримінальних покарань [12, с. 232]. На нашу думку, безпека є рушійним фактором у процесі виконання й відбування покарання, спрямованим на корегування поведінки суб'єктів цього процесу (засуджених, персоналу та інших осіб) відповідно до встановлених норм, що регламентують порядок виконання й відбування кримінальних покарань. Такі елементи режиму, як проведення обшуків та оглядів, використання аудіовізуальних, електронних й інших технічних засобів для попередження втеч та інших злочинів, порушень встановленого законодавством порядку відбування покарання, здійснення оперативно-розшукової діяльності, застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, покладено в основу забезпечення процесу безпеки засуджених і персоналу ДКВСУ. Таким чином, вказані в главі 16 КВК України засоби забезпечення режиму мають предметну й функціональну спрямованість щодо забезпечення безпеки в ДКВСУ.

Висновки. Наведений аналіз КВК України та наукових поглядів на окреслену проблему свідчить про відсутність дієвого правового механізму безпеки в УВП, що не дозволяє забезпечити надійний та ефективний захист у ДКВСУ. Безпека в УВП відіграватиме суттєву

роль, якщо її функціональне наповнення матиме різний зміст залежно від рівнів безпеки. Вирішити окреслену проблему можливо лише в законодавчому порядку шляхом внесення до КВК України змін, орієнтованих саме на безпеку в ДКВСУ, шляхом об'єднання їх в окремому самостійному розділі цього кодифікованого акта. Удосконалення й коригування кримінально-виконавчого законодавства, зокрема імплементація європейських інноваційних підходів у забезпеченні безпеки в місцях позбавлення волі, сформує максимально сприятливі умови реалізації кримінально-виконавчої політики в цілому та забезпечить захист інтересів особи, суспільства й держави зокрема.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України : [підручник] / І.Г. Богатирьов. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 352 с.
2. Журавська З.В. Щодо форм забезпечення права певних суб'єктів на особисту безпеку в виправних колоніях / З.В. Журавська // Митна справа. – 2013. – № 6. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 226–232. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_6\(2.2\)_39.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_6(2.2)_39.pdf).
3. Колб І.О. Щодо напрямків, форм і засобів забезпечення права засуджених на особисту безпеку / І.О. Колб, В.В. Лопоха // Пріоритетні напрями розвитку законодавства України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 10–11 листопада 2011 р.). – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2011. – Ч. 3. – С. 75–76.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.
5. Маликов Б.З. Лишение свободы: правовой статус осужденных и некоторые противоречия его отражения в законе / Б.З. Маликов // Следователь. – 2000. – № 5. – С. 41–43.
6. Мальцева Н.В. Правовое регулирование обеспечения безопасности потерпевших и свидетелей из числа осужденных к лишению свободы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.В. Мальцева. – Рязань, 2006. – 25 с.
7. Околіта С.В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання : дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / С.В. Околіта. – К., 2000. – 178 с.
8. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – С. 78. – Ст. 1697.
9. Проблемы теории государства и права : [учебник] / под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юридическая литература, 1987. – 300 с.
10. Романов М.В. Право засудженого на особисту безпеку / М.В. Романов // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/6_2014/46.pdf.
11. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/19452.html>.
12. Ткачова О.В. Безпека персоналу установ виконання покарань як елемент режиму позбавлення волі / О.В. Ткачова // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3. – С. 232–236.

